

EKONOMİK BÜYÜME FARKLILIKLARININ AÇIKLANMASINDA SOSYAL SERMAYENİN ETKİSİ: GÜVEN DÜZEYİ ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ¹

Prof. Dr. Hasan VERGİL

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, (hvergil@hotmail.com)

Arş. Gör. Dr. Bersu Bahtiyar

Bülent Ecevit Üniversitesi, İ.İ.B.F., (bersubahtiyar@gmail.com)

ÖZET

Ekonomik büyüme hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için oldukça önemli bir konudur. Son yıllarda ekonomik büyümeye getirilen yeni yaklaşımlara göre, ekonomik büyüme yalnızca maddi ve ekonomik unsurlarla değil; kurumlar, kültürel çeşitlilik ve sosyal sermaye gibi sosyal unsurlarla da açıklanabilmektedir. Genel olarak; güven, sosyal normlar ve iletişim kavramlarıyla bağlantılı bir kavram olan sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi, son yıllarda yapılan çalışmalarda sosyal bilimcilerin hem fikir olduğu bir konu haline gelmiştir. Bu bağlamda çalışmada sosyal sermayenin temel göstergelerinden biri olan güven düzeyinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Ekonomik büyüme ve sosyal sermaye arasındaki ilişki 1980-2014 dönemi için 28 AB üyesi ülke ve Türkiye olmak üzere 29 ülke düzeyinde incelenmektedir. Çalışmanın sonuçları sosyal sermayenin göstergelerinden biri olan güven düzeyinin ekonomik büyümeyi pozitif biçimde etkileyen önemli faktörlerden biri olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sermaye, Ekonomik Büyüme, Güven, Panel Veri.

THE IMPACT OF SOCIAL CAPITAL IN EXPLAINING ECONOMIC GROWTH DIFFERENCES: A COMPARATIVE ANALYSIS VIA TRUST LEVEL

ABSTRACT

Economic growth is an important matter for both developed and developing countries. According to new approaches to economic growth in recent years, economic growth is explained not only by tangible and economic factors, but also by social factors such as institutions, cultural differences and social capital. positive contributions to the economic growth of social capital—which is in general terms linked to trust, social norms and communication- have become a common idea among social scientists. In this context, this study examines the impact of trust level, which is one of the basic indicators of social capital on economic growth for the period 1980-2014 for 29 countries including 28 European Union countries and Turkey. The results of the study indicate that social capital is one of the important explanatory factors that affect economic growth positively.

Keywords: Social Capital, Economic Growth, Trust, Panel Data.

¹ Bu çalışma Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 07.04.2017 tarihinde tamamlanan *Sosyal Sermaye Faktörünün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Karşılaştırmalı Analizi* isimli Doktora tezine dayanılarak yapılmıştır.

1. Giriş

Ekonomik büyüme kavramı, ekonomistlerin her dönemde üzerinde önemle durduğu ve en çok tartıştığı konulardan biri olmuştur. Gerek ekonomik, gerekse sosyal anlamda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için büyüme etkileyen faktörlerin neler olduğunu inceleyen ve ülkeler arasındaki mevcut büyüme farklılıklarının nedenleri üzerine yapılan çalışmalar literatürde önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda ekonomik büyüme ve kalkınma, literatürdeki temel çalışma alanları arasında popülerliğini koruyan ve her geçen gün üzerinde yeni fikirler geliştirilen temel konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

1980'li yıllardan itibaren ivme kazanmaya başlayan küreselleşme, ülkeler arasındaki sınırları ortadan kaldırmaya başlamış ve ülkeler gerek sosyal ve kültürel, gerekse de ekonomik anlamda daha fazla etkileşim içine girmişlerdir. Bu süreçte kimi ülkeler dünya ekonomisine hızla entegre olurken, kimi ülkeler ise gerekli adaptasyonu gerçekleştiremeyerek görece önde giden dünya ekonomilerinin daha uzağında kalmışlardır. Bu durum ülkeler arasında var olan ekonomik farklılıkları daha dikkat çekici hale getirmiştir.

Ekonomik büyümenin ve ülkeler arasında gerçekleşen bu farklı büyüme değerlerinin nedenlerinin açıklanmasına yönelik teorik yaklaşımlar farklı iktisadi düşünce ekolleri kapsamında çeşitlilik göstermektedir. Dünya ekonomisi tarımdan sanayiye doğru evrilirken, üretim faktörleri ve bunların kullanıldığı üretim yöntemlerinde de değişimler ortaya çıkmıştır. Ekonomik büyümeye başlangıçta fiziki ve mali sermaye ile açıklama getirilmeye çalışılırken, zamanla ilk olarak beşeri sermaye ve sonrasında bilgi çağı ve toplumdaki gelişmelerle birlikte sosyal sermaye de bu üretim faktörlerine dahil olmuştur. Temel ekonomik büyüme modelleri; emek, doğal kaynaklar, tasarruf oranı, fiziki sermaye ve teknoloji gibi üretimde kullanılan faktörleri büyüme belirleyen temel unsurlar olarak belirlemiş ve ülkelerin büyüme farklılıklarını bu faktörlerdeki farklılıklar üzerinden açıklamaya çalışmışlardır. Temel büyüme modelleri ülkelerin ekonomik büyüme sağlayabilmeleri için öncelikli olarak daha fazla fiziki sermaye ve beşeri sermaye yatırımına sahip olmaları gerektiğini, kısa dönemde sağladıkları büyümeyi uzun dönemde sürdürülebilir hale getirebilmek için teknolojik yenilikler geliştirmeleri gerektiğini ya da teknolojik transferler ile teknolojik ilerleme kaydetmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır (Harrod (1939) ve Domar (1946), Solow ve Swan (1956), Lucas (1988), Mankiw, Romer ve Weil (1992), Romer (1990)). Bununla birlikte bu faktörler, benzer üretim faktörlerine ve benzer teknolojiye sahip ülkelerde gerçekleşen ekonomik büyümenin ve ekonomik büyüme farklılıklarının açıklanmasında yetersiz kalmışlardır.

Literatürde son 30 yılda yapılan çalışmalarda, az gelişmiş ülkelerin geri kalmışlığının ya da başka bir ifade ile sanayileşmiş ülkelerin gelişmişliğinin yalnızca temel unsurlar üzerinden açıklanamayacağı ifade edilmektedir. Bu noktada ekonomik büyüme, teknolojik ilerlemelerin içsel hale getirilmesi ve sermayenin daha geniş çapta ve ayrıntılı olarak ele alınması gibi yaklaşımların yanı sıra, Douglass North'un *bir toplumda oynanan oyunun kuralları* olarak tanımladığı kurumlar ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, ekonomik büyüme kavramının ve ülkelerin ekonomik büyümelerindeki farklılıkların açıklanmasında görünürdeki belirleyici faktörler olarak temel büyüme modellerinde yer alan emek, tasarruf oranı, fiziki sermaye, beşeri sermaye, teknoloji gibi unsurların yanı sıra, kurumsal faktörler ve son yıllarda iktisadi bir değer olarak literatürde var olan *sosyal sermaye kavramı* da bu faktörler arasında karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal sermaye kavramı sosyal bilimsel araştırma alanında gittikçe artan bir öneme sahiptir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren literatürde sosyal sermaye kavramına yönelik yapılan çalışmalarda bir artış görülmektedir. Sosyal bilimlerin pek çoğunun farklı şekillerde ilgi alanına giren sosyal sermaye kavramının net bir tanımı da yapılamamaktadır. Her bilimin kendi bakış açısıyla yaklaştığı sosyal sermaye kavramının konu olacağı çalışmalarda öncelikle kavramın tam olarak anlaşılabilmesi için tanımlanması, unsurlarının ve işlevlerinin açıklanması gerekmektedir. Sosyal sermaye kavramı, genellikle güven, birlikler, gruplar, grup ve birlik üyelikleri, normlar ve ortak faaliyet kavramlarından temellendirilerek tanımlanmaktadır.

Ekonomi literatüründe 1990'lı yıllardan sonra ağırlık kazanan sosyal sermaye kavramı, genellikle neoklasik iktisat varsayımları kullanılarak sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi üzerinden devam etmektedir. 1990'lı yılların başından itibaren yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkan sosyal sermaye yaklaşımı, ekonomik büyüme oranlarındaki ve kalkınmışlık düzeyindeki farklılıkların ülkelerin sahip oldukları sermaye düzeylerindeki farklılıklara dayanılarak açıklanması halinde, sadece fiziksel ve beşeri sermaye ile değil, aynı zamanda sosyal sermaye ile de açıklanması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Bu çalışma sosyal sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiden ve sosyal sermayenin ekonomik büyümenin açıklanmasında kullanılabilecek kayıp halkalardan biri olduğu düşüncesinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Çalışmada ülkelerin sosyal sermaye düzeyi arttıkça ekonomik büyüme düzeylerinde bir artış olup olmadığı literatürde en fazla fikir birliği sağlanmış sosyal sermaye boyutu olan güven düzeyi üzerinden 1980-2014 dönemi ve 28 AB üyesi ülke ile Türkiye olmak üzere 29 ülke için sınımlanmaktadır. Bu kapsamda çalışma dört bölüm şeklinde düzenlenmiştir. Girişten sonraki ilk bölümde sosyal sermayeye ilişkin kavramsal çerçeve incelendikten sonra literatür taraması ele alınmaktadır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ekonomik

büyüme ve sosyal sermaye ilişkisinin analizinde kullanılan model, veriler, yöntem ve bulgular ortaya konulmakta ve sonuç bölümünde ulaşılan bulgular değerlendirilerek politika önerileri sunulmaktadır.

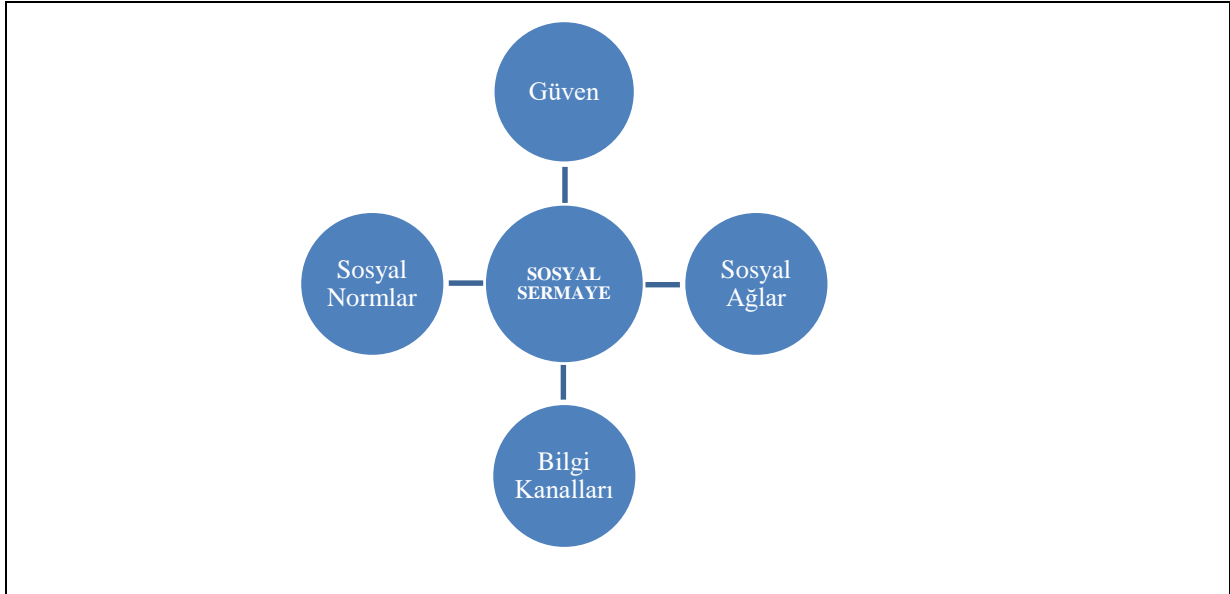
2. Sosyal Sermaye ve Güven

Çok disiplinli bir kavram olan ve temeli sosyoloji, siyaset bilimi ve iktisat gibi farklı sosyal bilimlerin ortaya koyduğu yaklaşımlara dayanan sosyal sermaye kavramının tarihsel gelişimi uzun ve entelektüel bir sürece dayanmaktadır (Sabatini, 2006:4). Çeşitli kaynaklarda Smith, Marshall, Hume ve Hicks gibi araştırmacılara atıf yapılan (Woodhouse, 2006:83) sosyal sermayenin kökenlerinin ortaya konulmasında Emile Durkheim, Karl Marx, Georg Simmel, Max Weber, Alexis de Tocqueville ve Ferdinand Tönnies gibi teorisyenlerin katkıları önemlidir (ReaHolloway, 2008: 6; Halpern, 2005:3-7).

Popüler kullanımına rağmen, sosyal bilimlerin pek çoğunun ilgi alanına giren sosyal sermayenin disiplinler arası özelliği itibarıyla farklı çerçevelerde ele alınması, kavramın ortak bir tanımının yapılamamasına sebep olmaktadır (Manski, 2000:13; Bankston ve Zhou, 2002:285; Beugelsdijk ve Schaik, 2005:1054). Dolayısıyla önemli bir kavram olarak ele alınmakla birlikte, sosyal sermayenin tek bir tanımı bulunmamaktadır (Routledge ve von Amsberg, 2003:167). Robison vd. (2002) sosyal sermayenin kapsamının tanımlanmasında fikir birliği sağlanamamasının nedeninin, neyin tanımlanacağını açıkça belli olmaması olduğunu belirtmektedir (ReaHolloway, 2008:10).

Sosyal sermaye literatürde genellikle insanların güç ve kaynaklara ulaşabilmelerini, karar vermelerini ve politika uygulamayı sağlayan güven, birlikler, gruplar, grup ve birlik üyelikleri, normlar ve ortak faaliyet kavramlarından temellendirilerek tanımlanmaktadır (Grootaert, 1997:10). Sosyal sermayenin sosyal teoriye getirdiği şey, toplumsal ve bireysel yapıların ve davranışların açıklanmasında önemli faktörler olarak gördüğü ilişkiler ve değerlere yaptığı vurgu ve sosyal iletişim ağlarının temel bir değer olduğudur (Field, 2008:86-91). Bu bağlamda üzerinde en fazla fikir birliği olan tanım güven, normlar, iletişim ve ilişkiler kavramlarıyla yapılan tanımdır (Redondo, 2005:2). Bu nedenle sosyal sermayenin temel bileşenlerini bu kavramlar oluşturmaktadır.

Şekil 1: Sosyal Sermayenin Temel Bileşenleri

Bireyler veya gruplar arası ilişkilerde bir tarafın, karşı tarafın kendi güçsüzlüğünü kötüye kullanmayacağından emin olması olarak tanımlanabilen güven düzeyi (Korczynski, 2003:64), sosyal sermaye kavramının tanımlanmasında ve ölçülmesinde kullanılan bir kavramdır. Güven, bireylerin sosyal yaşamda ortak eylemler içinde hareket edebilmelerini sağlayan en önemli unsurlardan birini oluşturmaktadır. Bireylerin veya grupların ortak fayda sağlayacakları bir eylemi gerçekleştirebilmeleri ve bu eylemden sağlayacakları faydaları belli biçimde paylaşmaları, bunların birbirlerine güvenini gerektirmektedir (Dasgupta, 2005:2). Leadbeater'e göre (1997:34), daha sağlam güven ve işbirliği bağlarıyla birbirine bağlı bir toplum, daha güçlü olmakta ve kendisini daha iyi idare etmektedir. Güven düzeyinin yüksek olduğu toplumlarda kolektif etkinlikler daha düzenli biçimde gerçekleşmekte ve bu eylemlerde ulaşılan sonuçlar başarılı olmaktadır.

Güven düzeyi tanımı itibarıyla farklılaşmakla birlikte, literatürde sosyal sermayeyi oluşturan önemli unsurlardan biri olarak ele alınmaktadır. Coleman ve Putnam güven düzeyinin sosyal sermayenin temel unsurlarından biri olarak alınması konusunda hemfikirlerdir (Field, 2008:88). Ahlaki kaynaklara dayanan güven, toplumda kullanıldıkça miktarı artan, aksine kullanılmadığı ölçüde tükenen bir sosyal sermaye bileşenidir

(Putnam, 1993:16). Dolayısıyla toplumda bireylerin ve grupların birbirlerine duydukları güven, sosyal sermaye oluşumunu sağlamakta; güven düzeyinin yükselmesi ise sosyal sermayeyi artırarak toplumsal refahın yükselmesine katkıda bulunmaktadır. Putnam'a göre (2000:319), güvenin ve sosyal iletişim ağlarının geliştiği toplumlarda bireyler, şirketler, komşu çevreler ve milletler zenginleşmektedir. Güveni sosyal sermayenin ana unsuru olarak ele alan Fukuyama (1995:26), sosyal sermayenin toplumun tamamında veya belli kesimlerinde güvenin hüküm sürmesinden kaynaklanan kapasite olduğunu belirtmektedir. Güven paylaşılan değerlerden oluşmakta (Fukuyama, 2000:26) ve toplumlar bu karşılıklı güven olmadan kendiliğinden ortaya çıkamamaktadır (Fukuyama, 1995:25). Fukuyama'ya benzer şekilde güveni sosyal sermayenin ana unsuru olarak ele alan Uslaner'e göre (1999:122), sosyal sermaye bir değerler sistemini, özellikle de sosyal güveni ifade etmektedir.

Sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri kendini doğrudan veya dolaylı biçimde göstermektedir. İşlem maliyetlerinin azalması ve maliyetleri arttıran dışsallıkların önlenmesi doğrudan etkilerini oluşturmaktadır (Whiteley, 2000:541). Bu doğrudan etkilerin ortaya çıkışı, toplumda veya grupta bulunan güven düzeyi ile ilişkilidir. Sosyal sermaye, güven sayesinde sözleşme ve işlem maliyetlerini azaltarak piyasaların daha etkin çalışmasını sağlamakta ve böylece ekonomik gelişime katkı sunmaktadır (Fukuyama, 1995:27-28). Toplumdaki güven düzeyinin yükselmesine bağlı olarak ekonomik ve diğer sözleşmelere olan bağlılıkların artması işlem maliyetlerini ve ortalama üretim maliyetlerini azaltmaktadır. Bu durum, diğer sermaye artışlarının sonuçlarına benzer biçimde ekonomik performansı olumlu etkilemektedir (Sabatini, 2009:430). Güven düzeyinin ve dolayısıyla gelişmiş iletişim olanaklarının bulunduğu toplumlar emek, sermaye ve zaman kaybına sebep olabilecek pek çok işlemden tasarruf edebilmektedir (Woolcock and Narayan, 2000:230-231). Diğer yandan güvenin artmasıyla azalan suç oranlarına bağlı olarak, güvenliği ve adaleti sağlamaya yönelik harcamaların azalması, toplumun katlandığı maliyetlerin azalmasını sağlamakta (Knack ve Keefer, 1997:1252) ve mevcut kaynakların daha etkin kullanılabilmesi için alanlara kaydırılmasına olanak tanımaktadır.

Woolcock'un (2001:13) sosyal sermayenin bir sonucu olarak da görülebileceğini belirttiği güven, sosyal iletişim ağlarının faydalarına ulaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Yüksek güvene dayalı iletişim ağları, düşük güvene dayalı iletişim ağlarına göre daha kolay ve sorunsuz işlemektedir (Field, 2008:89-90). Öte yandan iletişim ağlarının ve normların güven düzeyini beslemeleri nedeniyle, güven ile iletişim ağları ve normlar birbirlerini tamamlayıcı kavramlardır.

Bireylerin ve grupların iletişim kurmalarında güvenin önemi ortaya çıkmaktadır. Toplumsal yaşamda ekonomik ve sosyal ilişkileri kolaylaştıran güven, kavramsal ve ampirik olarak özellikle kaynaklara ulaşımı sağlayan sosyal iletişim ağlarından temellenen sosyal sermayeyle yakından ilgilidir (Field, 2008:89-91).

3. Literatür

Sosyal sermaye çalışmaları eğitim, sağlık ve adaletten endüstriyel kalkınma, üretkenlik ve ekonomik büyümeye kadar pek çok alanda çeşitlenmektedir. Sosyal sermaye kavramının temel ilgisi bireylerin, ailelerin, grupların ve toplumların refah düzeyini artıracak faktörlerin tanımlanmasını ve geliştirilmesini içermektedir. Kavramın ekonomik büyüme ile etkileşimi son 15 yıldır pek çok çalışmanın konusu olmuştur. Ekonomistler sosyal sermayenin makroekonomik performansın önemli bir bileşeni olduğuna ilişkin görüşe giderek artan bir ilgi göstermektedirler (Dominicis vd., 2013:2326). Özellikle son yıllarda ekonomistler, daha iyi ekonomik performansın sosyal sermayenin ekonomik yönüne katkı sağladığı düşüncesinin hakim olmasıyla birlikte (Li vd., 2015:135) kavramın politika seçenekleri geliştirme konusunda artan katkısının üzerinde durmaktadırlar. Bu bakımdan sosyal sermaye, hem merkezi hem yerel hükümetler açısından ilgi çekici bir kavram haline gelmiştir.

Sosyal sermaye kavramı, fiziki ve beşeri sermayedeki yatırımları artıran önemli bir kaynak olması sebebiyle üretim fonksiyonunda sadece bir girdi olarak değil, aynı zamanda diğer faktörlere etki eden bir unsur olarak da yer almaktadır (Putnam, 1993:36). Kapsamı itibarıyla, siyaset biliminden sosyolojiye, sağlıktan ülkelerin ekonomik başarılarına uzanan araştırmaları içeren (Durlauf ve Fafchamps, 2004:1) ve farklı disiplinlerde farklı yönleriyle ele alınan bir konu olmuştur. Bu bakımdan henüz tam anlamıyla açıklanamamış olan sosyal sermaye kavramının (Onyx ve Bullen, 2000:24) iktisat literatüründe ele alınmaya başlaması 1990'lı yıllardan itibaren söz konusu olmuştur. Putnam vd. (1993) çalışmalarında İtalya'nın kuzey ve güney bölgeleri arasındaki büyüme performansı farklılıklarını sosyal sermaye farklılıklarına bağlamaktadır. Bu çalışma ile başlayan süreçte sosyal sermaye, ekonomik büyümenin açıklanması için pek çok teorik ve ampirik çalışmada incelenmeye başlanmıştır.

Bilgi ekonomisine geçiş sürecinde öne çıkan ve sivil toplumun temel unsurlarını barındıran (Onyx ve Bullen, 2000:24) bir kavram olan sosyal sermaye, temelde insanlar arası ilişkilere vurgu yapmaktadır. İnsanların birbirleriyle ve kurumlarla kurdukları ilişkiler ve karşılıklı işbirliği, toplum içerisinde yaşanan olayları, alınan kararları ve bunların sonuçlarını etkileyebilmekte ve sosyo-ekonomik etkilere sebep olmaktadır. Bu bakımdan iktisat literatüründe sosyal sermayenin toplumların ekonomik performansı üzerinde etkili olup olmadığı, bir üretim faktörü olarak ele alınıp alınmayacağı ve sosyal sermaye farklılıklarının ekonomik büyümeyi açıklayıp açıklayamayacağına ilişkin araştırmalar önem kazanmıştır. Bu araştırmalar kapsamında ortaya çıkan yaklaşım,

ülkelerin ekonomik büyüme performanslarının fiziksel ve beşeri sermayenin yanı sıra sosyal sermaye kapsamında da incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Sosyal sermayeyi beşeri sermayenin tamamlayıcısı olarak gören Coleman (1988:9), sosyal sermayeyi sosyal teoriyi ve ekonomik teoriyi bir araya getiren bir kavram olarak ele almaktadır. Dolayısıyla sosyal sermaye kavramı, büyüme problemlerinin çözümünde bir çıkış noktası sağlayabileceği düşüncesi ile ekonomik büyüme ve kalkınma literatüründe önem kazanmaktadır.

Helliwell (1996), 1987-1998 dönemleri arasında Asya ekonomilerinde gerçekleşen ekonomik büyüme farklılıklarını açıklamada açıklık faktörünü anahtar değişken olarak kullandığı çalışmasında, güven ve toplumsal ilişkilerin bir kombinasyonu olarak sosyal sermayenin ekonomik büyüme ile pozitif ilişkili olduğunu ifade etmekle birlikte; Asya kaplanları olarak adlandırılan ekonomilerin büyümelerinde kurumlar ve sosyal sermayenin çok büyük bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Helliwell ulaştığı bu sonucun Asya ekonomileri için karşılaştırılabilir veri eksikliğinden kaynaklanabileceğini belirtmektedir.

Knack ve Keefer (1997), Dünya Değerler Anketi (WVS) verilerinden yararlanarak 29 ülke üzerinden 1980-1992 dönemi boyunca güven ve sivil normlar (sivil işbirliği, toplumsal örgüt faaliyetleri) aracılığıyla sosyal sermayenin ekonomik performansı nasıl etkilediğini araştırmıştır. Güven ve işbirliğinin güçlü olduğu, yöneticilerin yıkıcı davranışlarını kısıtlayıcı kurumların ve etnik anlamda homojen ve daha iyi eğitilmiş nüfusun var olduğu milletlerin daha yüksek ve daha adil dağılımlı gelire sahip olduğu belirlenmiştir. Bulgular, güven ve sivil işbirliği ile ifade edilen sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki anlamlı ve pozitif katkısını göstermektedir.

Schneider vd. (2000) politik kültürün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini sosyal sermaye kapsamında ele aldıkları çalışmalarında 58 AB bölgesini 1980-1996 dönemi için incelemiştir. Çalışma Putnam'ın kişilerarası güvenin ekonomik refah ve politik kurumların etkinliği üzerindeki etkisini İtalya bölgeleri için analiz ettiği Making Democracy Work çalışmasından hareketle geliştirilmiştir. Schneider vd. (2000), sosyal sermayeyi ekonomik refaha ilişkin göstergeler, kültürel göstergeler, tartışma ve güven bazında ele almıştır. Kullanılan neoklasik büyüme modeline kültürel faktörlerin yanı sıra güven olarak eklenen sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur.

Whiteley (2000), sosyal sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisini 1970-1992 dönemi için 34 ülkeyi kapsayan neoklasik büyüme modelinden hareketle açıklamaya çalışmıştır. Sosyal sermayeyi, sermayenin diğer çeşitleri olan beşeri ve fiziksel sermaye gibi üretim faktörü olarak modeline eklediği çalışmasında, sosyal sermayenin teknolojik yeniliklerin yayılmasını hızlandıran ve ekonomik büyümeyi diğer üretim faktörleri kadar olumlu etkileyen bir değişken olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Zak ve Knack (2001), sosyal sermayenin temel ölçütü olarak güven düzeyi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi makro düzeydeki çalışmalarında incelemiştir. Knack ve Keefer'in (1997) kullandığı 29 ülkeye 12 ülke ekleyerek genişlettikleri analizlerinde kullandıkları 41 ülke üzerinden güven düzeyinin değişmesinin nedenlerini ve farklı güven düzeylerinin ekonomik performansı nasıl etkilediğini açıklamayabilmek için güven, yatırım ve büyümeyi ilişkilendiren bir model oluşturmuşlardır. Modelin sonuçları, yüksek güven düzeyine sahip ülkelerde düşük güven düzeyine sahip ülkelere nazaran işlem maliyetleri daha düşük olduğu ve çıktı düzeyi daha fazla olup ekonomik büyüme oranı da arttığı yönünde olmuştur. Çalışmaya göre, kurumlar da büyümeyi güven düzeyi aracılığıyla etkilemektedir.

Balioune-Lutz (2005), kurumlar ve sosyal sermayenin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini 1975-2000 dönemi için 39 Afrika ülkesi üzerinden analiz etmiştir. Ulaşılan sonuçlarda sözleşme yoğun para² ile gösterilen genel güven düzeyi ile temsil edilen sosyal sermayenin gelir üzerindeki güçlü pozitif etkisinin yanı sıra, kurumlar ve beşeri sermaye ile olan etkileşiminin de ekonomik büyümeye olan pozitif etkisi görülmektedir.

Literatürdeki makro düzeyli çalışmalara bir diğer örnek olarak Beugelsdijk ve Schaik (2005), 1950-1998 dönemi için 54 Batı Avrupa bölgesi için sosyal sermaye ile ekonomik kalkınma ve bölgesel ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sosyal sermayeyi ölçmek için Avrupa Değerler Araştırması'ndan alınan güven ve gruplara üyelik göstergeleriyle geliştirdikleri sosyal sermaye endeksinin (güven ve derneklere katılım) bölgeler arasında önemli farklılıklar gösterdiğini ortaya koydukları çalışmalarında, sosyal sermaye ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Avustralya'nın iki farklı şehri üzerinden güvene dayanan sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma ilişkisini 2001 ve 2002 yılları için değerlendiren Woodhouse (2006), sosyal sermayenin pozitif etkisini destekler sonuçlara ulaşmıştır. Benzer toplumsal, politik ve coğrafi özellikler gösteren iki Avustralya şehriden yüksek sosyal sermaye düzeyine sahip olan şehrin, düşük sosyal sermaye düzeyine sahip diğer şehre göre ekonomik büyümeye daha meyilli ve kalkınma açısından da daha ileride olduğu görülmüştür.

² *Contract-intensive Money* (CIM), sözleşmelerin ve mülkiyet haklarının uygulanabilirliği ve güvenliğinin bir ölçüsüdür ve gelir, büyüme ve yatırım ile pozitif ilişkilidir (Clague vd., 1999:186).

Boulila vd. (2008), ekonomik büyüme ve sosyal sermaye ilişkisini 1980-2000 döneminde 35 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için araştırmıştır. Sosyal sermaye için sosyal güvenin göstere olarak kullanıldığı çalışmanın bulguları literatürdeki sonuçlarla örtüşür biçimde güven temelli sosyal sermayenin ekonomik büyümeyi pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği yönündedir. Yüksek güven düzeyi kurumsal kaliteyi geliştirerek ekonomik büyümeyi dolaylı olarak etkilemektedir.

Neira vd.'nin (2008) 1980-2000 dönemini kapsayan makro çalışması, 14 gelişmiş OECD ülkesi üzerinedir. Ekonomik büyümeyi etkileyen değişkenlerin modellenmesinde güven değişkeninin de kullanılmasıyla analizin genişletildiği çalışmada, gelişmiş ülkelerde güven kaynaklı sosyal sermayenin ekonomik büyümeyi açıklamada kullanılabilecek bir değişken olabileceği ifade edilmektedir.

Sosyal sermayenin güven düzeyiyle temsil edildiği bir başka makro çalışmada Dearmon ve Grier (2009), Dünya Değerler Anketi verilerini kullanarak 51 ülke için güven düzeyinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Buna göre, güven düzeyi ekonomik büyümeyi hem doğrudan, hem de fiziksel ve beşeri sermaye üzerinden dolaylı olarak etkileyebilmektedir.

Dinçer ve Uslaner (2010), ekonomik büyüme ve sosyal sermaye ilişkisini güven düzeyi üzerinden incelemişlerdir. ABD eyaletleri için yapılan çalışmada güven ve büyüme düzeyi arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın sonuçları ABD gibi mülkiyet hakları ve sözleşmeden doğan hakların iyi korunduğu daha yüksek gelirli ülkelerde dahi, daha yüksek güven düzeyine sahip bölgelerde daha hızlı ekonomik büyümeye ulaşıldığını göstermektedir.

Balioune-Lutz (2011), sosyal sermayenin kurumların büyüme etkisini geliştirmek üzerindeki rolünü 1975-2001 dönemi için 39 Afrika ülkesinde incelemiştir. Çalışmanın ampirik sonuçları güven temelli sosyal sermayenin ekonomik büyümeyi etkilediğini ve kurumların büyüme üzerindeki etkisine katkıda bulunduğunu göstermektedir. Sosyal sermaye ve kurumların gelir üzerinde pozitif etkisi vardır ve bu değişkenler arasındaki ilişkiler tekdüze değildir.

Palomino vd. (2013) sosyal sermayenin bölgesel ekonomik büyüme sürecindeki etkisini Avrupa bölgeleri üzerinden incelemişlerdir. 1995-2008 dönemi için 85 Avrupa bölgesini içeren araştırmalarında veri ulaşılabilirliğindeki gelişmeler sayesinde daha önceki çalışmalarda ihmal edilen merkezi ve doğu Avrupa bölgelerini de ele alarak sosyal sermaye ve bölgesel büyüme ilişkisini daha geniş ölçekle araştırmayı amaçlamışlardır. Güven, aktif katılım ve sosyal normları sosyal sermaye göstergeleri ele aldıkları araştırmanın sonuçları Avrupa bölgeleri bağlamında yapılan diğer araştırmaların aksine gruplara aktif katılımdan daha çok güven ve sosyal normların bölgesel büyümedeki önemine vurgu yapmaktadır.

Dinda (2014), kapsayıcı ekonomik büyümenin beşeri sermaye ve sosyal sermaye kanalıyla nasıl sağlanabileceğini seçilmiş 69 ülke için araştırmıştır. Beşeri sermayenin okullaşma oranı ve sosyal sermayenin güven düzeyi ile temsil edildiği çalışmada, okullaşma oranının artan hükümet harcamaları kanalıyla yükseldiği, artan okullaşma oranının güven düzeyini yükselterek sosyal sermaye birikimini ve artışı sağladığı ve sonuçta oluşan sosyal sermaye ve beşeri sermaye birikiminin gelir düzeyini yükselttiği şeklinde bir sistemin işlediği bir içsel ekonomik büyüme modeli analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçları ekonomik büyümenin sosyal ve beşeri sermaye birikimi kanalıyla artabileceği konusunda literatür bulgularını desteklemektedir.

Ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı sosyal sermaye ile ilişkilendirerek bu ilişkiyi farklı kanallardan açıklamaya çalışan çalışmalar son yıllarda dikkate değer biçimde artış göstermiştir. Bu çalışmalar sosyal sermayenin en önemli göstergelerinden biri olan güven düzeyi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin boyutu açısından farklı sonuçlara ulaşmakla birlikte, güven düzeyinin ekonomik büyüme sürecinin açıklanmasında önemli bir faktör olduğu sonucunun oluşması konusunda literatüre önemli katkılar sağlamışlardır.

4. Metodoloji ve Ekonometrik Bulgular

4.1. Ampirik Yöntem ve Verilerin Tanımlanması

Bu araştırmada, ele alınan ülkelerde ekonomik büyümenin kaynakları arasında sosyal sermayenin rolünün belirlenmesi amaçlanmaktadır. Başka bir ifade ile çalışmada güven ile temsil edilen sosyal sermayeyi arttırmaya yönelik uygulanacak olan politikaların ekonomik büyümeyi ne yönde ve ne oranda etkilediği araştırılmaya çalışılmaktadır.

Sosyal sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisini test etmek amacıyla ülkelerin ekonomik büyümesini etkilediği düşünülen güven faktörünün, GSYİH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla) üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla verilerin ulaşılabilirliği ve homojenliği ve aynı dönemleri içeren veriler olması açısından 28 AB üyesi ülke (*Almanya, Avusturya, Birleşik Krallık, Belçika, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Güney Kıbrıs, Letonya, Litvanya,*

Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, Yunanistan) ve Türkiye olmak üzere 29 ülke kullanılmıştır.

1980-2014 dönemini içeren çalışmada sosyal sermayenin göstergesi olarak güven değişkeninin kullanıldığı panel veri modelleri tahmin edilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın statik panel analizinde kullanılan bağımlı ve açıklayıcı değişkenler ve verilerin elde edildiği kaynaklar Tablo 1’de gösterilmektedir:

Tablo 1: Panel Analizinde Kullanılan Değişkenler

Kısaltmalar	Değişkenler	Göstergeler	Kaynaklar
Y	<i>Ekonomik büyüme</i>	Kişi Başına GSYİH	<i>World Bank Development Indicators</i>
K	<i>Fiziksel Sermaye</i>	Fiziksel Sermaye Stoku	<i>Penn World Table</i> <i>World Bank Development Indicators</i>
TO	<i>Ticari Açıklık</i>	Ticari Bağımlılık Oranı (İhracat/GSYİH)	<i>World Bank Development Indicators</i>
HC	<i>Beşeri Sermaye</i>	Kişi Başına Eğitim Harcamaları	<i>World Bank Development Indicators</i>
SC	<i>Sosyal Sermaye</i>	Genelleştirilmiş Güven	<i>World Values Survey-European Values Survey- Eurobarometer</i>

Çalışmada güven boyutunu temsilen kullanılan genelleştirilmiş güven (*generalized trust*) düzeyi 87 ülkede gerçekleştirilen Dünya Değerler Anketinde kişilere sorulan “Genel olarak çoğu kişinin güvenilir olduğunu veya onlarla olan ilişkilerinde aşırı dikkate gerek olmadığını düşünüyor musunuz?(In general do you think that most people can be trusted?)” sorusuyla ölçülmektedir. Cevaplar, “Genel olarak insanların güvenilir olduğunu düşünüyorum (evet)” ise 1 ile ve “İnsanlarla olan ilişkilerde dikkatli olunması gerektiğini düşünüyorum (hayır)” ise 2 ile değerlendirilmekte ve bu sorulardan alınan cevaplar yüzde değer olarak sıralanmaktadır (WVS, 2012). İlgili soruya “evet” cevabını verenlerin oranının yüksek olduğu ülkelerdeki genel güven düzeyi yüksek, evet cevabı verenlerin oranının düşük olan ülkeler ise güven açısından fakir olarak ele alınmaktadır. Bununla birlikte her alt dönemde ilgili değişkene ilişkin verilerin her dönemde yer alması bakımından Dünya Değerler Anketinin yanı sıra Eurobarometer (1986) dan da yararlanılmıştır.

Ampirik analizde statik panel ile tahmin edilen regresyon panel veri modeli aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

$$\log y = \beta_0 + \beta_1 \ln k_{it} + \beta_2 TO_{it} + \beta_3 \ln hc_{it} + \beta_4 \ln SC_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Analiz sonucunda (1) nolu modelde ele alınan fiziksel sermaye stoku, ticari açıklık, beşeri sermaye ve sosyal sermaye değişkenlerinin katsayılarının (β_1 , β_2 , β_3 ve β_4) literatüre uygun olarak pozitif olması beklenmektedir.

4.2. Ekonometrik Bulgular

Modelde yer alan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler tüm ülkeler bazında Tablo 2’de ele alınmaktadır.

Tablo 2: Tüm Ülke Grubu İçin Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama (Mean)	Standart Sapma (Std. Dev)	En Küçük (Min.)	En Büyük (Max.)	Basıklık (Kurtosis)	Çarpıklık (Skewness)
Y	4.8627	2.3412	5.6421	12.4714	2.1863	1.8576
K	9.7022	3.2867	4.1987	17.1129	2.6814	-0.7589
TO	2.6273	1.3485	3.7529	11.7427	5.8412	1.6257
HC	7.6974	2.1853	9.1529	15.0691	3.0831	0.6393
SC	5.9784	1.3276	4.9875	9.3542	2.8547	-0.2518

Not: Y, kişi başına GSYİH (milyon \$-ln); K, kişi başına sermaye stoku (milyon \$-ln); HC, kişi başına eğitim harcamaları (milyon \$-ln), TO ihracatın GSYİH içindeki payı (ihracat/GDP-%) ve SC genel güven düzeyi ile temsil edilmektedir.

Ekonomik büyüme ve sosyal sermaye arasındaki ilişkiyi inceleyen modelin statik panel ile tahmin edilebilmesi için öncelikle uygun panel tahmin modelinin belirlenmesi gerekmektedir. Statik panel verilerin tahmininde Havuzlanmış En Küçük Kareler (POLS), Sabit Etkiler (SE) ve Rassal Etkiler (RE) modelleri kullanılabilir. Havuzlanmış en küçük kareler (EKK) yöntemi birim ve/veya zaman etkilerinin olmadığı ve eğitim parametrelerinin sabit olduğu varsayımı altında tahmin yapmaktadır. Klasik EKK için geçerli olan varsayımların tamamı havuzlanmış EKK yönteminde de geçerlidir. Sabit etkiler modeli birim etkilerin açıklayıcı değişkenlerle korelasyonlu olmasına imkân tanımakta, birim etkiler arasındaki farklılıkların sabit olduğunu varsaymaktadır (Greene, 2003:293). Rassal etkiler modeli; havuzlanmış en küçük kareler, grup içi (kovaryans) tahmin, en çok olabilirlik, genelleştirilmiş en küçük kareler ve esnek genelleştirilmiş en küçük kareler³ yöntemleri ile tahmin edilebilmektedir. Genelleştirilmiş EKK yöntemi diğer yöntemlere kıyasla sahip olduğu hesaplama kolaylığı ve özellikle en çok olabilirlik yönteminde karşılaşılan çeşitli sorunlar nedeniyle tahminlerde en çok tercih edilen yöntemdir.

Analizde sosyal sermayeyi temsilen kullanılan güven değişkeninin zaman içinde değişmediği varsayımı nedeniyle rassal etkiler modeliyle tahmin yapılması daha doğru olacaktır; çünkü sabit etkiler modeliyle tahmin yapılması durumunda zaman içinde değişmeyen güven değişkeni ortadan kalkacaktır. Bununla birlikte birimler bazında etkilerin test edildiği tanı testleri yapılarak hangi panel model biçiminin tahmin edilen parametrelerin beklenen özellikleri açısından tercih edilir olduğu belirlenebilmektedir. Havuzlanmış EKK ve rassal etkiler modelleri arasında seçim yapabilmek için Breusch-Pagan LM (1980) tanımlama testi, sabit etkiler ve rassal etkiler modeli arasında seçim yapabilmek için ise Hausman (1978) tanımlama testi kullanılmaktadır. Bu doğrultuda Tablo 3 ve Tablo 4 sırasıyla Breusch-Pagan LM ve Hausman tanı testleri sonuçlarını göstermektedir:

Tablo 3: Breusch-Pagan LM Test Sonuçları

	Var	sd =sqrt(Var) (std. hatalar)
<i>büyüme</i>	0.6457	0.8575
<i>u</i>	0.0386	0.1966
<i>e</i>	0.355	0.5959
Ki kare İstatistiği	12.76	
Olasılık Değeri	0.0023	

Not: Boş hipotez, H_0 = Birim etkinin varyansının sıfıra eşittir şeklindedir.

Tablo 3'de Breusch-Pagan LM test tahmin sonuçları bulunmaktadır. *u* artık kalıntıları ve *e* birim etkileri ifade etmekte ve tahmin sonuçları sırasıyla bağımlı değişkene, artık kalıntıya ve birim etkiye ait varyans ve standart hataları göstermektedir. Bağımlı değişkenin ve hata bileşenlerinin varyans ve standart sapmalarının yer aldığı Tablo 3'de görüldüğü gibi olasılık değeri 0.0023 iken, Breusch-Pagan ki-kare değeri 12.76 olarak elde edilmiştir. Buna göre rassal etkilerin olmadığı şeklinde kurulan H_0 boş hipotezi kabul edilmemektedir. Dolayısıyla modelde birim etkiler bulunmaktadır, birim etkilerin varyansları sıfırdan farklıdır ve modelin havuzlanmış EKK yerine rassal etkiler modeli ile tahmin edilmesi gerekmektedir.

Tablo 4: Hausman Testi Sonuçları

	Katsayılar		
	Sabit Etki	Rassal Etki	Varyanslar Arasındaki Fark
<i>K</i>	0.875087	0.450807	0.124283
<i>TO</i>	0.468625	0.326967	0.218376
<i>HC</i>	0.760329	0.675615	0.847147
<i>SC</i>	0.208794	0.044838	0.163955

³Genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemi genel olarak varyans kovaryans matrisinin elemanlarının bilindiği durumlarda kullanılmaktadır. Bununla birlikte hata terimlerine ait varyans kovaryans matrisinin elemanları $E(u_i u_i')$, her zaman bilinmemekte ve bu nedenle tahmin yapılırken bu elemanların yerine bunların tutarlı tahminleri kullanılmaktadır. Bu tutarlı tahminlerle gerçekleştirilen tahmin yöntemi *esnek genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemi* olarak adlandırılmaktadır (Greene, 2003:298-299; Tatoğlu, 2013a:101).

Ki-Kare İstatistiği 6.937

Olasılık Değeri 0.000

Not: Boş hipotez, H_0 = parametreler arasındaki fark sistematik değildir şeklindedir.

Değişkenlerin sabit etkiler ve rassal etkiler katsayılarını ve standart hatalarını içeren Tablo 4, Hausman testi sonuçlarını yansıtmaktadır. Tablo 4’de test istatistiği, parametre sayısına eşit (4) serbestlik dereceli χ^2 tablosu ile karşılaştırılarak karar verilmiştir. Buna göre parametreler arasındaki fark sistematik olmadığı şeklindeki sıfır hipotezi reddedilememektedir. Bu durum rassal etkiler modelinin varsayımlarının karşılandığı ve rassal etkiler tahmincisinin tutarlı olduğu anlamına gelmektedir; dolayısıyla panel tahmininde rassal etkiler modelinin kullanılması gerekmektedir.

Panel veri analizinde kullanılan Havuzlanmış EKK, Sabit etkili ve Rassal etkili modellerde otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığı sorunlarının olmadığı varsayılmaktadır. Bu varsayımlardan herhangi birinin geçerli olmaması durumunda modelin tahmin edilen katsayıların ve standart hatalarda yanlış tahmine ve sapmaya sebep olabilmektedir. Bu nedenle model tahmin edildikten sonra bu varsayımların geçerliliğinin test edilmesi gerekmektedir.

Panel veri analizinde rassal etkili modellerle yapılan tahminlerde hata terimlerinden herhangi birinin veya her ikisinin varyansının panel birimlerde değişmesi nedeniyle değişen varyans sorunu ortaya çıkabilmektedir. Çalışmada tahmin edilen modelde değişen varyans probleminin varlığı Levene (1960)-Brown (1974) ve Forsythe (1974) testi ile araştırılmıştır. Bu doğrultuda, Tablo 5 değişen varyans test sonuçlarını göstermektedir:

Tablo 5: Levene, Brown ve Forsythe Değişen Varyans Test Sonuçları

<i>Sd</i>	<i>LBF test istatistiği</i>	<i>Pr>F</i>
W_0	3.2989	0.00000
W_{50}	4.3882	0.00013
W_{10}	4.2636	0.00001

Not: Boş hipotez, H_0 = Birimlerin varyansları eşittir şeklindedir.

29 birim için kalıntıların ortalamalarının ve standart sapmalarının hesaplandığı bu testte, test istatistiği birim sayısı ve her birimin frekanslarının bir eksiğinin toplamı serbestlik dereceli F dağılımı ile değerlendirilir. Burada serbestlik derecesi (28, 174) olmaktadır. Levene, Brown ve Forsythe’in test istatistikleri (W_0 , W_{50} ve W_{10}) Snedecor F tablosu ile karşılaştırılır. Sonuç tablosuna bakıldığında olasılık değerleri incelendiğinde anlam düzeylerinin düşük değerler olduğu görülmektedir. Bu durumda birimlerin varyanslarının eşit olduğu şeklindeki sıfır hipotezi reddedilmektedir, dolayısıyla rassal etkili modelde değişen varyans problemi bulunmaktadır.

Tahmin edilen modelde otokorelasyon probleminin göz ardı edilmesi elde edilen standart hataların sapmalı olmasına ve parametrelerin katsayı sonuçlarının etkin olmamasına sebep olabilmektedir. Çalışmada otokorelasyonun varlığı dengesiz panel veri modellerinde de kullanılabilmesi bakımından Baltagi Wu LBI testi, DW-d testi ve Lagrange Çarpımı testi ile sınanmaktadır. Tablo 6 otokorelasyon test sonuçlarını birlikte göstermektedir:

Tablo 6: Baltagi Wu LBI ve Lagrange Çarpımı Otokorelasyon Testi Sonuçları

<i>Test istatistikleri</i>	<i>Test istatistiği değerleri</i>	<i>Pr>chi2</i>	
<i>Baltagi-Wu</i>	0.9566	0.0000	
<i>Bhargava DW</i>	0.5472	0.0000	
<i>Lagrange Çarpımı</i>	LM(lambda=0)	302.5	0.0000
	ALM (lambda=0)	36.05	0.0000
	LM (Var (u)=0, lambda=0)	1047.7	0.0000

Not: Tüm testler için boş hipotez, H_0 = Birim etkilerin varyansları ve otokorelasyon katsayısı sıfıra eşittir şeklindedir.

Bu kısımda tahmin edilen modelde otokorelasyon olup olmadığına karar verebilmek için Bhargawa, Franzini ve Narendranathan (Bhargawa vd.) test istatistiği, Durbin-Watson test istatistiği ve Baltagi-Wu'nun yerel en iyi değişmez test istatistiği kullanılmıştır. Baltagi-Wu otokorelasyon testinde, literatürde kritik değerler verilmemekle birlikte test istatistiği değerinin 2'den küçük olması birinci dereceden otokorelasyon olduğu anlamına gelmektedir. Tablo 6'da verilen sonuçlara bakıldığında her iki test için de değerlerin 2'den küçük olduğu görülmektedir; bu nedenle otokorelasyon sorunu olduğu söylenebilmektedir.

Lagrange Çarpımı LM test sonuç çıktısında 4 adet test sonucu bulunmaktadır. Tablo 6'da otokorelasyonun tespiti için son iki test istatistiğinden faydalanılmaktadır. Bu testler sırasıyla otokorelasyon katsayısının (*lambda*) sifıra eşit olduğu ve hem birim rassal etkinin hem de otokorelasyonun birlikte sifıra eşit olduğu hipotezlerini sınamaktadır. LM lagrange çarpımı, ALM düzeltilmiş Lagrange Çarpımı test istatistikleri 1 serbestlik dereceli, birleşik LM test istatistiği 2 serbestlik dereceli χ^2 tablosu ile karşılaştırılır. Sonuçlara bakıldığında otokorelasyonun olmadığı şeklindeki sıfır hipotezi ve birim etki varyansının ve otokorelasyon katsayısının sifıra eşitliği reddedilmektedir; dolayısıyla modelde otokorelasyon vardır.

Panel veri modellerinin önemli varsayımlarından biri birimler arası korelasyonun ya da yatay kesit bağımlılığının olmadığıdır. Diğer bir deyişle, tahmin edilen modelin hata terimleri birimlere göre bağımsızdır. Analizlerde serilere belli bir şok gelmesi durumunda tüm birimlerin aynı derecede etkilenip etkilenmediği, hata terimlerinin yatay kesitler boyunca eşzamanlı korelasyona sahip olup olmadığı önemlidir. Çalışmada birimler arası korelasyonun sınaması için uygulanan test sonuçları Tablo 7'de görülmektedir:

Tablo 7: Birimler Arası Korelasyon Test Sonuçları

Test istatistikleri	Test istatistiği değerleri	Olasılık Değeri
<i>Pesaran CD_{LM}</i>	17.276	0.0000
<i>Friedman R</i>	69.325	0.0000
<i>Frees Q</i>	4.276	0.0018

Not: Tüm testler için boş hipotez, H₀= Birimler arası korelasyon yoktur şeklindedir.

Tablo 7'de birimler arası korelasyon testleri için test istatistikleri ve olasılık değerleri yer almaktadır ve hesaplanan test istatistiklerinin kritik değerlerden büyük olması durumunda boş hipotez reddedilmektedir. Tablo 7'de yer alan sonuçlara göre %5 anlamlılık düzeyinde (%10 ve %1 için de geçerlidir) her üç test istatistiği için de birimler arası korelasyonun olmadığı şeklindeki H₀ hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla birimler arasında korelasyon olduğu -diğer bir ifadeyle yatay kesit bağımlılığının söz konusu olduğu- söylenebilmektedir.

Çalışmada serilerin durağanlığını test etmek amacıyla hangi birim kök testlerinin uygulanabileceği yatay kesit bağımlılığı testi sonuçlarına göre belirlenmiştir. Çalışmanın bu ilk uygulamasında Tablo 7'de yatay kesit bağımsızlığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmiş ve birimler arası korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bakımdan serilerin durağanlığının testinde, hata terimlerinin kovaryans matrisine az sayıda kısıtlama konulan ve birimler arası korelasyonu düşük boyutlu bir faktör olarak modelleyebilen ikinci kuşak panel birim kök testleri (Tatoğlu, 2013b:220) kullanılması tercih edilmiştir. Bu bağlamda, serilerin durağanlığının sınaması için çalışmada ikinci kuşak birim kök testlerinden literatürde en çok kullanılan Pesaran CADF (Cross Sectional Augmented Dickey Fuller) (2007) testi tercih edilmiştir. Serilerin durağanlığının test edildiği Pesaran CADF panel birim kök testi sonuçları Tablo 8'de sunulmaktadır:

Tablo 8: Pesaran CADF Panel Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Test istatistik değeri (düzey)	Olasılık Değeri	Test istatistik değeri (I. Fark)	Olasılık Değeri
<i>Y</i>	-4.312*	0.016		
<i>K</i>	-5.126*	0.001		
<i>TO</i>	-4.895*	0.000		
<i>HC</i>	2.056	0.854	-5.374*	0.000
<i>SC</i>	-3.968*	0.031		

Not: *, anlamlı ve durağan seriyi ifade etmektedir. H₀ = Seriler durağan değildir şeklindeki boş hipotez sınamaktadır.

Yatay Kesit Genelleştirilmiş Dickey Fuller (CADF) olarak adlandırılan Pesaran panel birim kök testinde “seriler durağan değil” şeklindeki H_0 boş hipotezine karşılık ve “serilerden en az biri 0’den farklı ya da seriler durağan” şeklindeki H_1 alternatif hipotezi test edilmektedir (Pesaran vd., 2013:5; Tatoğlu, 2013b:223; Shariff ve Hamzah, 2015:161). Tablo 8’de verilen sonuçlara göre, anlamlı olasılık değerlerine sahip ekonomik büyüme, fiziksel sermaye, ticari açıklık ve sosyal sermaye değişkenlerine ait t istatistik ($t\text{-bar}$) değerleri %10 ($cv10$), %5 ($cv5$) ve %1 ($cv1$) kritik değerleriyle karşılaştırıldığında, boş hipotezin reddedildiği ve dolayısıyla bu değişkenlerin düzeyde durağan olduğu, birim kök olmadığı görülmektedir. Beşeri sermaye değişkenine ait t istatistik değeri kritik değerlerle karşılaştırıldığında boş hipotez reddedilememektedir. Dolayısıyla düzeyde durağan olmayan bu değişken için fark alınarak tekrar durağanlık sınaması yapıldığında beşeri sermaye değişkeninin birinci dereceden fark düzeyinde durağan olduğu tespit edilmiştir.

Tahmin edilen modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarından herhangi birinin veya ikisinin birden mevcut olması durumunda hata teriminin varyans kovaryans matrisi birim matrise eşit olmamaktadır. Bu durum özellikle büyük örnekleme çalışıldığında modelin tahminini etkilememekle birlikte tutarsızlığa neden olmakta; varyans ve standart hataların, t ve F istatistiklerinin, R^2 ’nin ve güven aralıklarının geçerliliğinin etkilenmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla bu sorunlardan en az birisinin var olması durumunda standart hatalar düzeltilmeli ya da varlıkları durumunda uygun tahmin yöntemleriyle analiz edilmelidir. Çalışmada literatürde daha çok kullanılan ve hata terimlerinin (kalıntıların) bağımsız dağılımlı olması varsayımının esneklediği durumu da içeren *Arellano, Froot ve Rogers tahmincisi* ile model değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarından arındırılarak tahmin sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu bağlamda *Arellano, Froot ve Rogers tahmincisi* kullanılarak değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarından, birimler arası korelasyondan arındırılmış ve durağanlığı dikkate alan rassal model tahmin sonuçları Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9: Rassal Model Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Bağımlı Değişken: Ekonomik Büyüme			
	Model 1	Olasılık değeri	Model 2	Olasılık değeri
Sabit (C)	7.2632* (0.6196)	0.016	8.6457* (1.8918)	0.023
Fiziksel Sermaye (K)	0.8664* (0.1925)	0.000	0.8321** (0.3602)	0.000
Ticari Açıklık (TO)	0.4823* (0.1640)	0.025	0.4328* (0.1182)	0.011
Beşeri Sermaye (DHC)	0.6234* (0.2352)	0.000	0.7965* (0.2561)	0.000
Sosyal Sermaye (SC) (Güven)			0.04526* (0.057)	0.009
R^2		0.832		0.886
Rho katsayısı		0.861		0.792
Wald test istatistiği		212.64		208.65
Olasılık Değeri		0.000		0.000
Kesit Sayısı		29		29

Not: Parantez içindeki değerler değişkenlerin standart hatalarını göstermektedir.

* %1, ** %5 ve *** %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Modellerde, *Rho katsayısı* birim etkinin toplam içindeki payını ifade etmekte ve yüksek olması birim etkinin önemli olduğu anlamına gelmektedir. *Wald test istatistiği* ve *olasılık değeri*, tüm bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki anlamlılığını, diğer bir ifadeyle modelin tümünün anlamlılığını göstermektedir.

Tablo 9’da yer alan sonuçlar rassal etkiler modelinin panel veri varsayımlarının sağlanmış halini ortaya koymaktadır. Tabloda sosyal sermayenin dâhil edilmediği *Model 1* ve edildiği *Model 2* yer almaktadır. Parametre tahminleri varsayımların test edilmediği ilk tahmin sonuçlarıyla aynı olmakla birlikte tablodaki standart hatalar değişen varyans değişen standart hataları -dirençli standart hataları- göstermektedir. Model 1’de literatüre göre ekonomik büyüme üzerinde etkili olan temel makroekonomik değişkenler analiz edilmiştir. Değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi literatüre uyumlu biçimde istatistiki olarak anlamlı ve

pozitifdir. Modelde uyum iyiliği ölçüsü olarak adlandırılan R^2 değeri 0.832 olarak bulunmuştur. Bu durum tahmin edilen modelin açıklama gücünün yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 9’da sosyal sermaye değişkeninin analize dahil edildiği Model 2 tahmin sonuçlarına göre, *-ilk modele benzer biçimde-* literatüre göre ekonomik büyümeyi etkilemesi beklenen makroekonomik değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, literatürle uyumlu olarak pozitif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Diğer değişkenler sabitken, fiziksel sermayedeki %1’lik artış ekonomik büyüme düzeyinde 0.832 birimlik, beşeri sermayede %1’lik artış ekonomik büyümede 0.796 birimlik ve ticari açıklıktaki %1’lik artış ekonomik büyümede 0.432 birimlik bir artış sağlamaktadır. Sosyal sermayenin temsilcisi olan güven, ekonomik büyüme üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir. Diğer değişkenler sabitken, güvendedeki 1 birimlik artış kişi başına ekonomik büyümede 0.045 birimlik bir artış ortaya çıkarmaktadır. Modelde uyum iyiliği ölçüsü olan R^2 değeri 0.886 olarak bulunmuştur. Dolayısıyla, sosyal sermaye değişkeninin modele dahil edilmesiyle tahmin edilen modelin açıklama gücünün yükseldiği görülmektedir.

Tablo 9’da verilen sonuçlara göre, diğer değişkenler değişmezken; ülkelerin ekonomik performanslarını daha yüksek seviyeye çıkarabilmek ve böylelikle daha yüksek büyüme oranlarına ulaşmak için fiziksel sermaye, beşeri sermaye ve ticari açıklık gibi ekonomik faktörlere olduğu kadar güven gibi sosyal sermaye değişkenlerine de yatırım yapmaları gerekmektedir.

5. Sonuç

Makroekonominin temellerinin atıldığı 18.yy’dan itibaren ekonomistlerin her dönemde en çok tartıştığı konulardan biri olan ekonomik büyüme kavramı, küreselleşmenin bir sonucu olarak artan ekonomik ve sosyal rekabet ile birlikte, günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için öncelik arz eden sosyal ve ekonomik anlamda önemli bir konu olmaya devam etmektedir. Büyüme literatürünün son 30 yıllık döneminde ekonomik büyümeyi açıklamaya yönelik yapılan kuramsal ve ampirik çalışmalar ise, daha önce ortaya konulan modellerin ekonomik büyümenin açıklanmasında kurumların ve tarihi süreçlerin katkısının analizlere dahil edilmemesini eleştirmekte ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi yeterince açıklayamadığını ifade etmektedir. Bu yetersizlik nedeniyle 1980’li yılların sonlarında ekonomik büyümenin açıklanmasında ekonomik faktörlerin yanı sıra sosyal ve kültürel faktörlerin de önemini ortaya koyan yaklaşımlar geliştirilmiştir. 1990’lı yılların başından itibaren yapılan bu çalışmalar kapsamında ortaya çıkan sosyal sermaye yaklaşımı, ekonomik büyümenin ülkelerin sahip oldukları sermaye düzeyleri kapsamında açıklanması durumunda, bunun sadece ekonomik, fiziksel ve beşeri sermaye ile değil, aynı zamanda sosyal sermaye ile de açıklanması gerektiğine dikkat çekmektedir. Buna göre sosyal sermaye kavramı ekonomik büyümenin açıklanmasındaki kayıp halka olarak ele alınabilmektedir.

Literatürde sosyal sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü ve boyutunu incelemeye yönelik yapılan pek çok çalışma bulunmakta ve bu çalışmalar sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini güven, sosyal normlar, sosyal ağlar gibi kavramlar üzerinden incelemektedir. Literatürde güven sosyal sermayeyi temsilen en çok kullanılan göstergedir. Sosyal sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada, sosyal sermayenin önemi üzerinde durulmakta ve sosyal sermaye ve ekonomik büyüme konusu teorik ve ampirik olarak irdelenmektedir. Çalışmanın sonuçları, literatüre göre ekonomik büyümeyi etkilemesi beklenen fiziksel sermaye, beşeri sermaye ve ticari açıklık gibi makroekonomik değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin, literatürle uyumlu olarak pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Toplumlarda sosyal bütünleşmeyi işaret eden ve sosyal sermaye göstergesi olarak üzerinde en çok fikir birliğine varılmış olan genel güven düzeyi de ekonomik büyüme üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir. Ülkeler daha çok fiziksel ve beşeri sermaye birikimi sağlayıp, ticari açıklık düzeyini artırdığında daha yüksek ekonomik büyüme oranlarına ulaşacaktır. Ancak daha yüksek ve sürdürülebilir ekonomik büyüme oranlarına ulaşabilmek için toplumdaki kişilerin birbirlerine ve kurumlara olan güvenini yükseltecek ve böylelikle sosyal sermaye birikimine katkı sağlayacak ekonomik politikaların uygulanması da oldukça önemlidir.

Kaynakça

- Acemoğlu, D. (2009). *Introduction to modern economic growth*. Princeton University: New Jersey.
- Aghion, P. & P. Howitt (2009 (1998)). *The economics of growth*. The MIT Press: Cambridge.
- Alesina A. & E. L. Ferrara (2000). The determinants of trust. *NBER Working Paper*, Sayı 7621.
- Balioune-Lutz, M. (2005). Institutions, social capital, and economic development in Africa: An empirical study. *International Center for Economic Research (ICER) Working Paper*, Sayı 18.
- Balioune-Lutz, M. (2011), Trust-based social capital, institutions, and development. *The Journal of Socio-Economics*, 40(4), 335-346.

- Baltagi, B. H. (1995). *Econometrics analysis of panel data*. John Wiley & Sons: New Jersey.
- Bankston, C. L. & M.Zhou (2002). Social capital as a process: The meanings and problems of a theoretical metaphor. *Sociological Inquiry*, 72, 285-317.
- Barro, R. J. & X. Sala-i Martin (2004). *Economic growth*. MIT Press: Cambridge.
- Bebbington, A. (2004). Social capital and development studies 1: Critique, debate, progress?. *Progress in Development Studies*, 4 (4), 343-349.
- Beugelsdijk S. & T. V. Schaik (2005). Differences in social capital between 54 western european regions. *Regional Studies*, 39 (8), 1053-1064.
- Boulila, G., L. Bousrih & M. Trabelsi (2008). Social capital and economic growth: Empirical investigations on the transmission channels. *International Economic Journal*, 22 (3) 399-417.
- Christoforou, A. (2010). Social capital, economic growth and human development: An empirical investigation across European countries. *Journal of Institutional Economics*, 6 (2), 191-214.
- Cingano, F.(2014). Trends in income and its impact on economic growth. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, Sayı 163.
- Coleman, J. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94 (94), 95-120.
- Dasgupta, P. (2005). Economics of social capital. *The Economic Record*, 81 (255), 2-21.
- Dearmon, J. & K. Grier (2009). Trust and development. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 71, 210-220.
- Deliktaş, E. (2001). Malthusgil yaklaşımdan modern ekonomik büyümeye. *Ege Ekonomik Bakış*, 1 (1), 92-114.
- Dinçer, O. & E. M. Uslaner (1999). Trust and growth. *Public Choice*, 142, 59-67.
- Dinda, S (2014). Inclusive growth through creation of human and social capital. *International Journal of Social Economics*, 41 (10), 878 – 895.
- Dominicis L., R. J. G. M. Florax & H. L. F. R. de Groot (2013). Regional clusters of innovative activity in Europe: Are social capital and geographical proximity key determinants?. *Applied Economics*, 45 (17), 2325-2335.
- Durlauf, S. N. & M. Fafchamps (2004). Social capital. *NBER Working Paper*, Sayı 10485.
- Eurobarometer (2016). Erişim Tarihi: 14.03.2016, <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/publicopinion/index.cfm#p=1&yearFrom=1989&yearTo=2017>.
- European Values Survey (2016). Erişim Tarihi: 02.04.2016. <http://www.gesis.org/en/services/data-analysis/survey-data/rdc-international-survey-programs/european-values-study/>.
- Field, J. (2008). *Sosyal sermaye*. (Çev. B. Bilgen, B. Şen). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: social virtues and the creation of prosperity*. London: Hamish Hamilton.
- Fukuyama, F. (1999). *The great disruption: Human nature and the reconstitution of social order*. London: Profile Books.
- Fukuyama, F. (2000). Social capital, civil society and development. *Third World Quarterly*, 22 (1), 7-20.
- Greene, W. H. (2003). *Econometric analysis*. New Jersey: Pearson Education Inc
- Grootaert, C. (1997), The determinants of poverty in Côte d'Ivoire in the 1980s", *Journal of African Economics*, 6 (2), 169-196.
- Halpern, D. (2005). *Social capital*. Cambridge, United Kingdom: Polity Press.
- Hausman, J. A. (1978), Specification tests in econometrics. *Econometrica*, 46 (6), 1251-1271.
- Helliwell, J. F. (1996). Economic growth and social capital in Asia. *NBER Working Paper*, Sayı 5470, 1-21.
- Knack, S. & P. Keefer (1997). Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 112 (4), 1251-1288.
- Leadbeater, C. (1997). *The rise of social entrepreneur*. Erişim Tarihi: 12.03.2014, <https://books.google.com.tr/books>

- Li, Y., X. Wung, H. Westlund & Y. Liu (2015). Physical capital, human capital and social capital: The changing roles in China's economic growth. *Growth and Change*, 46 (1), 133-149.
- Neira, I., E. Vazquez-Rozas & M. Portela (2008). An empirical analysis of social capital and economic growth in Europe (1980-200). *Social Indicators Research*, 92 (1), 111-129.
- Onyx, J. & P. Bullen (2000). Measuring social capital in five communities. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 36, 23-42.
- Palomino, J. P., A. F. Deltell ve E. Tortosa-Ausina (2013). Does social capital matter for European economic growth?. *Universitat Jaume I Department of Economics Working Paper*, Sayı 2013/02.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *CESifo Working Paper*, Sayı 1229.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22 (2), 265-312.
- Pesaran, M.H.L., V. Smith ve T. Yamagata (2013). Panel unit root tests in the presence of a multifactor error structure. *Journal of Econometrics*, 175 (2), 94-115.
- Putnam, R. D. (1993). The prosperous community: social capital and public life. *American Prospect*, 13, 35-42.
- Putnam, R. D., R. Leonardi ve R. Y. Nanetti (1993). *Making democracy work: civic traditions in modern theory*, Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (1995). Tuning in, tuning out: the strange disappearance of social capital in America. *PS: Political Science & Politics*, 28 (4), 664-683.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone: the collapse and revival american community*, New York: Simon & Schuster.
- ReaHolloway, M. (2008). *What's the matter with social capital?: An inductive examination*, Proquest LLC.
- Redondo, F. V. (2006). Building up social capital in changing world. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 30, 2305-2338.
- Robison, L. J., A. A. Schmid & M. E. Siles (2002). Is social capital really capital?. *Review of Social Economy*, 60 (1), 1-21.
- Routledge, B. R. & J. Armsberg (2003). Social capital and growth. *Journal of Monetary Economics*, 50 (1), 167-193.
- Sabatini, F. (2006). The empirics of social capital and economic development: A critical perspective. *FEEM Working Paper*, Sayı 15, s. 1-35.
- Sala-i Martin, X. (1990a). Lectures notes on economic growth (II): Five prototype models of endogeneous growth. *NBER Working Paper*, Sayı 3564.
- Sala-i Martin, X. (1990b), Lectures notes on economic growth(I): Introduction to the literature and neoclassic models. *NBER Economics Working Paper*, Sayı 3563.
- Schneider, G., T. Plümper & S. Baumann (2000). Bringing putnam to the European regions: on the relevance of social capital for economic growth. *European Urban and Regional Studies*, 7 (4), 307-317.
- Tatoğlu Yerdelen, F. (2013a). *Panel veri ekonometrisi: Stata uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayıncılık
- Tatoğlu Yerdelen, F. (2013b). *İleri panel veri analizi: Stata uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Whiteley, P.F. (2000). Economic growth and social capital. *Political Studies*, 48, 443-466.
- Woolcock, M. & D. Narayan (2000). Social capital: implications for development theory, research and policy. *The World Bank Research Observer*, 15 (2), 225-249.
- World Values Survey (2014). WVS Longitudinal Multiple-Wave Documentation, Erişim Tarihi: 17.05.2016. <http://www.worldvaluessurvey.org/>.
- Zak, P. J. & S. Knack (2001). Trust and Growth. *Economic Journal Royal Economic Society*, 111 (470), 295-321.